

STEPAN IVANYK

Hawryił Kostelnyk i szkoła lwowsko-warszawska*

Hawryił Kostelnyk należy do najbardziej produktywnych ukraińskich filozofów, logików i psychologów pierwszej połowy XX wieku. Jest to zarazem jedna z najbardziej kontrowersyjnych postaci w historii Ukrainy – w 1946 roku przyczynił się bowiem do likwidacji unii brzeskiej i przyłączenia Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Tym ostatnim faktem tłumaczy się zapewne niechęć do wydania i zbadań bogatej spuścizny filozoficznej Kostelnyka ze strony kół naukowych współczesnej Ukrainy.

Kostelnyk urodził się 15 czerwca 1886 roku we wsi Ruski Kerestur na południu Chorwacji. W latach 1906–1907 studiował na Wydziale Filozofii Królewskiego Uniwersytetu Franciszka Józefa I w Zagrzebiu, głównie u Alberta Bazaly'ego (wykład „Wybrane rozdziały etyki”), Dura Arnolda („Psychologia poznania”) i Franja Markovicia („Wybrane rozdziały logiki”, „Psychologia”, „Estetyczne rozważania nad *Iliadą* i *Odyseją*”). Potem kontynuował studia: od 1907 roku we Lwowskim Seminarium Duchownym, a od 1910 roku – na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego, gdzie m.in. słuchał wykładów Kazimierza Twardowskiego („Logika”) i Mściława Wartenberga („O filozofii Kanta. Problematyka wolnej woli”). Ukończył studia dopiero w 1913 roku w Uniwersytecie we Fryburgu Szwajcarskim, obroniwszy tam

* Publikacja została zrealizowana przy wsparciu Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej w ramach programu dla młodych naukowców „Start”.

pracę doktorską *De principiis cognitionis fundamentalibus* („O podstawowych zasadach poznania”).

Kostelnyk od 1913 roku do końca życia (zamordowany został 20 września 1948 roku) stale mieszkał we Lwowie, gdzie, jako ksiądz greckokatolicki, poświęcił się działalności duszpasterskiej, dydaktycznej (wykładał dyscypliny filozoficzne w lwowskich gimnazjach i seminariach duchownych), redaktorskiej (był naczelnym redaktorem czasopisma *Нива* („Niwa”) – organu prasowego ukraińskiego kościoła greckokatolickiego) oraz naukowej.

Oto lista jego najważniejszych prac filozoficznych:

Prace w języku ukraińskim:

(1) „Поняття негачії і нічого в людським пізнанні” („Pojęcie negacji i niczego w ludzkim poznaniu”), Lwów 1914;

(2) „Логіка” („Logika”), Lwów 1922¹;

(3) „«Краска» понятъ” („«Barwa» pojęć”), Lwów 1923;

(4) „Пізнання зовнішнього світу” („Poznanie świata zewnętrznego”), Lwów 1925;

(5) „Свідоме і несвідоме в пізнанні” („To, co świadome, i to, co nieświadome, w poznaniu”), Lwów 1925;

(6) „Поняття матерії у стародавніх атомістів і сучасній фізиці” („Pojęcie materii u starożytnych atomistów i współczesnej fizyce”), Lwów 1932;

(7) „Логіка як аналіз техніки людського мислення” („Logika jako analiza techniki ludzkiego myślenia”), Lwów 1943 ;

Prace w języku niemieckim:

(8) „Das Prinzip der Identität-grundlage aller Schlüsse. Analyse und Systematik des logischen Schlussprozesses“ („Zasada tożsamości jako podstawa wszystkich wnioskowania. Analiza i klasyfikacja wnioskowań logicznych”), Lwów 1929².

Prace w języku łacińskim:

(9) „De principiis Gognitionis Fundamentalibus” („O podstawowych zasadach poznania”), Lwów 1913.

Ze względu na ogromną rolę, jaką Kostelnyk odegrał w rozwoju ukraińskiej filozofii nauki, logiki i psychologii w przedwojennym Lwowie, narzuca się w sposób naturalny pytanie o jego stosunek do będącej w tym czasie w rozkwicie Szkoły Lwowsko-Warszawskiej. Kwestia ta dopiero w 2008 roku po raz pierwszy została postawiona przez ukraińskiego badacza spuścizny

¹ Praca zachowała się w rękopisie.

² Praca zachowała się w maszynopisie.

Kostelnyka, o. Oleha Hirnyka, który na podstawie odnalezionego w archiwach indeksu Kostelnyka ujawnił fakt jego uczestnictwa w wykładach z logiki prowadzonych przez Kazimierza Twardowskiego w Uniwersytecie Lwowskim w 1910 roku³. Ponadto o. Hirnykowi udało się odnaleźć osobisty notatnik Kostelnyka, w którym znajdują się liczne notatki m.in. z wczesnych prac logicznych Jana Łukasiewicza. Wszystko więc wskazuje na to, że mimo iż Kostelnyk, zapewne z przyczyn politycznych, nigdy w swoich pracach naukowych nie powoływał się wprost na przedstawicieli Szkoły Lwowsko-Warszawskiej, to jednak tradycja Szkoły nie była mu obca.

Tekst *O pojęciu negacji i niczego w ludzkim poznaniu* – to jeden z pierwszych poważnych artykułów naukowych Kostelnyka. Ukazał się on drukiem w *Almanachu teologów ukraińskich* we Lwowie w 1914 roku⁴. W artykule tym autor stawia sobie za cel analizę roli, którą w ludzkim poznaniu odgrywają pojęcia negacji i nicości (niczego), wyrażane w języku potocznym słowami „nie” i „nic”. W historii filozofii negacja i nicość były rozpatrywane głównie z perspektywy ontologicznej, jako elementy świata realnego. Natomiast Kostelnyk analizuje te pojęcia jako przede wszystkim kategorie poznawcze, czyli z perspektywy logiczno-psychologicznej. Kostelnyk zajmuje się kolejno (1) konstrukcją, (2) funkcją poznawczą, (3) klasyfikacją i (4) genezą pojęć niczego. Oto – w skrócie – wyniki jego analizy.

Ad (1). Z logiczno-psychologicznego punktu widzenia negacja jest aktem psychicznym, zawsze skierowanym na pewien przedmiot. Akt ten jest wyrażany w mowie poprzez dołączenie partykuły „nie” do pewnego słowa (słowo „nic” jest wtedy złożone z partykuły „nie” i słowa „coś”). Partykuła „nie” jest wyrażeniem synkategorematicznymi uzyskuje znaczenie dopiero w połączeniu z innym wyrażeniem (np. „nie mów!”, „niemiły”, „nieskończony”).

Kostelnyk twierdzi, że negacja pojęcia obejmuje cały jego zakres, lecz nie obejmuje całej treści. Należy to rozumieć następująco. Rozważmy termin ‘T’, którego denotacją jest zbiór D_T , a konotacją – koniunkcja własności $\{W_1, \dots, W_k\}$. Denotacja terminu „nie-T” to dopełnienie zbioru D_T do uniwersum. Natomiast konotacja terminu „nie-T” to negacja koniunkcji tworzących tę konotację własności W_1, \dots, W_k , a więc – alternatywa negacji owych własności. Negacja obejmuje „całą treść” tylko w wypadku terminów, których

³ G. Kostelnyk, *Das prinzip der identität-grundlage aller schlüsse. Analyse und systematik des logischen schlussprozesses*, Lemberg 1929.

⁴ O. Girník, *„Logika” i L'vivs'ko-Varšavs'ka škola*, [w:] G. Kostel'nik, *Ultra Posse. Vibrani tvorí*, Užhorod 2008, s. 46–49.

konotacja jest prosta i składa się z jednej tylko cechy. Tak właśnie rzecz się ma z pojęciem „nic”, które jest negacją całego zakresu i całej treści pojęcia „coś”.

Ad (2). Kostelnyk wyróżnia cztery funkcje negacji w poznaniu ludzkim.

Po pierwsze, negacja występuje w funkcji czystego pojęcia.

W poznaniu należy rozróżnić wyobrażenia zmysłowe, którym w zmysłowym świecie odpowiadają konkretne rzeczy (np. „drzewo”, „dom”), oraz czyste pojęcia, którym w zmysłowym świecie nie odpowiada żadna rzecz (np. „możliwość”, „prawda”). Czyste pojęcia są sztucznymi konstrukcjami naszego umysłu, za pomocą których jest on w stanie osiągnąć skomplikowaną różnorodność rzeczywistości, nie manifestującą się nam wprost za pośrednictwem zmysłów. Pojęcia negacji i niczego są właśnie czystymi pojęciami najbardziej pożytecznymi dla poznania i zarazem najbardziej oddalonymi od konkretnych przedmiotów zmysłowych.

Po drugie, negacja jest niezbędna do uzyskania stanu metafizycznej pewności.

Stosowanie w poznaniu negacji w parze z pozycją (asercją) – a więc «podwójny» sposób poznania – jest bardziej zaawansowane od stosowania samej pozycji, ponieważ dopiero dzięki zastosowaniu negacji powstaje w naszej psychice niepodważalna pewność. Na przykład połączenie pozycji „2+2 jest 4” i negacji „2+2 nie jest nie 4” powoduje uświadomienie konieczności tego, że 2+2 musi być 4.

Po trzecie, negacja umożliwia powstanie w nas wątplenia, pytania i przypuszczenia.

Bez negacji nie byłoby możliwe podważenie pewności «mechanicznej», tj. bezrefleksyjnego uznania tego, co się nam manifestuje w zmysłach. Dzięki niej właśnie np., patrząc na słońce, jesteśmy w stanie pomyśleć, że nie jest ono tak małe, jak nam się przedstawia. To podważenie danych zmysłowych może występować w formie zajęcia postawy wątplenia, pytania lub przypuszczenia.

Po czwarte, negacja stanowi podstawę naukowego dowodzenia.

Bez negacji nie bylibyśmy w stanie niczego udowodnić, ponieważ negacja jest niezbędnym elementem następujących etapów dowodzenia: (a) etapu wstępnego (wątplenie, pytanie lub przypuszczenie); (b) etapu zasadniczego (ciąg sądów, następujących po sobie według zasady sprzeczności, która jest szczególnym przypadkiem zasady negacji); (c) etapu końcowego (pewność metafizyczna zawarta w konieczności udowodnionej tezy i niemożliwości uznania tezy z nią sprzecznej). Inaczej mówiąc – negacja jest niezbędnym elementem niektórych schematów dowodowych, np. *reductio ad absurdum*.

Ad (3). Kostelnyk na podstawie sposobu użycia negacji rozróżnia dwa jej rodzaje:

(a) negacja wyraźna – z użyciem partykuły „nie”;

(b) negacja niewyraźna – bez użycia partykuły „nie” (np. przez przeciwstawienie: czarny–biały, duży–mały, dobry–zły itd.).

Każda negacja niewyraźna jest, według Kostelnika, zredukowanym wyrazem połączenia wyraźnej negacji i pozycji (np. negacja „X jest zły” jest zredukowanym wyrazem myśli wyrażonej w sposób pełny przez zdanie „X nie jest dobry, a jest zły”).

Z kolei wśród pojęć „nic(ości)” Kostelnyk wyróżnia:

(a) „nic” jako pojęcie relatywne – używane w wypadku, kiedy nasze zmysły lub umysł nie znajdują żadnego pozytywnego bytu (np. przy użyciu słowa „nic” w znaczeniu próżni lub ciemności);

(b) „nic” jako pojęcie absolutne – w jego użyciu właściwym, w znaczeniu braku wszelkiego bytu bez względu na funkcjonowanie zmysłów czy umysłu.

Ad (4). Pojęcia negacji, jak i wszystkie inne czyste pojęcia, kształtują się w refleksji ludzkiej psychiki (samoświadomości). Zdaniem Kostelnika genetyczną podstawą każdej refleksji jest pewien psychiczny akt woli. Stąd negacja jest świadomym wyrazem zachodzącego w aktach woli odrzucenia (nieuznania) pewnych przedmiotów czy działań.

W jaki sposób omawiany artykuł Kostelnika wpisuje się w filozoficzną tradycję Szkoły Lwowsko-Warszawskiej. Należy tu podkreślić następujące fakty.

(1) Z metodologicznego punktu widzenia – badania Kostelnika wpisują się w nurt analityczny, w którym analiza pojęć stanowi środek rozstrzygnięcia zagadnień filozoficznych. Takie traktowanie analizy jest – jak wiadomo – wyróżnikiem całej Szkoły Lwowsko-Warszawskiej. Sam Kostelnyk określa swoje badania jako „logiczno-psychologiczne” – i ta deklaracja również znakomicie wpisuje się w ramy metodologicznego psychologizmu w badaniach logicznych, widocznego głównie we lwowskim skrzydle Szkoły, w każdym razie w początkowej fazie rozwojowej tego skrzydła⁵. Swoje stanowisko wobec psychologizmu w logice Kostelnyk sprecyzował dokładniej w artykule „Barwa” pojęć (1923), w którym napisał wprost, że „cała logika jest ugruntowana w psychologii, z której czerpie swoje siły, jak liście z korzeni”⁶. Zna-

⁵ Dr. G. Kostel'nik, *Ponáttá negacii i ničogo v lúds'kim pizninni*, [w:] *Al'manah ukrains'kih bogoslovi*, Lwów 1914, s. 27–42.

⁶ W sprawie psychologizmu w Szkole Lwowsko-Warszawskiej por. np.: J. Woleński, *Filozoficzna Szkoła Lwowsko-Warszawska*, Warszawa 1985, s. 40–42.

miennie, że swoje stanowisko metodologiczne wobec analizy pojęć negacji i niczego Kostelnyk opiera na stanowisku Friedricha Trendelenburga, którego Kazimierz Twardowski był filozoficznym „wnukiem” (Trendelenburg był mistrzem Franza Brentana, który z kolei był nauczycielem Twardowskiego). Z kolei za stanowiskiem Kostelnyka wobec negacji jako aktu psychicznego zawsze skierowanego na pewien przedmiot stoi Brentanowska koncepcja intencjonalności aktów psychicznych, która to koncepcja za sprawą Twardowskiego również została w swoim czasie «importowana» z Wiednia do Lwowa.

(2) Między artykułem Kostelnyka a tradycją Szkoły da się wskazać paralele nie tylko metodologiczne, lecz także teoretyczne.

Po pierwsze, warto zwrócić uwagę na zbieżność poglądów Kostelnyka z tym, co w sprawie pojęć „nie” i „nic” napisał Twardowski w swojej pracy habilitacyjnej *O treści i przedmiocie przedstawień* (1894)⁷. Obydwaj filozofowie utrzymują np., że słowo „nic” jest infinitacją słowa „coś” za pomocą partykuły „nie”. Różnica między stanowiskami Twardowskiego i Kostelnyka polega na tym, że pierwszy uważa za wyrażenie synkategorematiczne całe słowo „nic”, podczas gdy drugi daje wyraz przekonaniu, że synkategorematicznym wyrażeniem jest tylko pierwszy składnik *implicite* słowa „nic” (czyli wyrażająca negację partykuła „nie”, dołączona w słowie „nic” do tkwiącego w nim znowu tylko *implicite* wyrażenia „coś”).

Po drugie, rozróżnienie wyobrażeń zmysłowych i czystych pojęć, którym Kostelnyk posługuje się dla wykazania jednej z funkcji pojęć negacji i niczego w procesie poznania, uderzająco przypomina rozróżnienie wyrazów mających przedmiot konkretny i mających przedmiot abstrakcyjny, które znajdujemy w *Analizie i konstrukcji pojęcia przyczyny* (1907) wielkiego ucznia Twardowskiego – Jana Łukasiewicza⁸.

Abstract

Hawryił Kostelnyk and Lvov-Warsaw School

Polish translation of the article under the title “The concept of negation and nothing in human cognition” (1914) written by one of the student of Kazimierz Twardowski, Ukrainian philosopher Gabriel Kostelnyk, is presented. The article is

⁷ G. Kostel'nik, „*Kraska*” *ponât'*, [w:] *Al'manah ukraïns'kih bogosloviv*, Lwów 1923, s. 57.

⁸ Zob. K. Twardowski, *O treści i przedmiocie przedstawień*, [w:] *tenże, Wybrane pisma filozoficzne*, Warszawa 1965, s. 18–19.

an original attempt at logical-psychological analysis of the concepts of negation and nothing by examining their structure, classification, genesis and cognitive function. It is preceded by a commentary entitled „Gabriel Kostelnyk and Lvov-Warsaw School”, which showed the points of contact and the importance of Kostelnyk’s ideas for philosophical traditions of the Lvov-Warsaw School.